

Проект финансируется
Европейским Союзом

Кыргыз Республикасынын мыйзамдары боюнча «жек көрүү» тилин айырмалоо

Чинара Айдарбекова

Бишкек – 2021-ж.

«Касташуу тили» ТҮШҮНҮГҮ

- hate speech (касташуу тили) термининин эл аралык укукта да, улуттук мыйзамдарда да так белгиленген аныктамасы жок
- Аракеттер жөнүндө билдирет – улуту (еврей, орус), расасы (кара, ак), дин тутуу (мусулмандар, христиандар) белгиси ж.б. боюнча мүнөздөлүүчү адамдардын тобуна карата кас мамиле.

- Кайсы-бир топтун дарегине карата кемсинтүүчү мүнөздөмөлөр белгилүү бир улуттун (этностук), расалык, диний (конфессиялык) же социалдык топко же бул топтордун айрым мүчөлөрүнө башка топтордун өкүлдөрүнүн жаман көрүү же касташкан мамиле жаратууну шарттаган - аларды түрмөгө камоо, өлтүрүү сыяктуу алардын укуктарын чектеген чакырыктар менен коштолушу мүмкүн.

«Касташуу тилине» тыюу салуунун укуктун НЕГИЗИ

«Касташуу тилине» тыюу салуунун укуктук негизи адам укугунун төмөнкү эки базалык тең салмактуулугун бузуудан келип чыгат:

(1) Ой жүгүртүүнүн жана пикир билдирүү эркиндигине, өзүнүн пикирин эркин билдирүүгө, сөз эркиндигине укугун;

(2) Тең укуктуулук же ар бир адам жыныстык белгиси, расасы, тили, майыптыгы, этностук таандыктыгы, дин тутуу эркиндиги, курагы, саясий жана башка ынанымдары, билими, теги боюнча, мүлктүк жана башка абалы, ошондой эле башка жагдайлар боюнча кодулоого дуушарланбоого укугун.

Ой жүгүртүүсүн жана пикирин, өз пикирин билдирүү эркиндигине, сөз эркиндигине укук

Адам укугунун жалпы декларациясында жана Атуулдук жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактыга (19-статья) ылайык сөз эркиндиги жана пикир билдирүү эркиндиги адам укугунун негиз түзүүчү укугу болуп саналат. Адам укугунун жалпы декларациясына ылайык сөз эркиндигине укук анын жеке өнүгүшү, анын кадыр-баркы жана өзүн ишке ашыруусу, ошондой эле башка укуктары үчүн маанилүү. Өзүнүн пикирин эркин билдирүү мүмкүнчүлүгү адамдын өзүн-өзү баалоосун жогорулатат, өздүк коопсуздук сезимин бекемдейт жана коомчулук тарабынан аны сыйлоону шарттайт

Сөз эркиндигинин кепилдиги мамлекетти талаптагыдай башкарууну, социалдык-экономикалык өнүгүүнү шарттайт, анткени мамлекеттик башкаруунун проблемалары, аны чечүү жолдору жөнүндө кеңири дикуссияларды өткөрүүгө, ар кандай адамдардын позицияларын жана пикирлерин аныктоого жана алардын арасынан мамлекеттик кызматка тандоо жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет

Сөз эркиндигинин кепилдигине мыйзамдарды бузуу, коррупция учураларын ЖМКларда жана оппозициячыл күчтөр тарабынан чагылдыруу эркиндиги кирет, бул мамлекетти таза эмес жана ак ниет эмес башкаруу практикасынын түптөлүшүнө тоскоолдук кылат. Коомдук талкуулар жаңы идеяларды генерациялайт, алардын мыктылары мыйзамдарда өзүнүн колдонулушун таап, бул албетте коомдук институттардын өнүгүшүнө позитивдүү таасирин тийгизет. .

Ой жүгүртүү жана пикирге ээ болуу укугу жана өз пикирин эркин билдирүү эркиндиги, сөз эркиндиги

КР Конституциясы мамлекет тараптан куугунтуктан коркпостон эркин ой жүгүртүү жана өз пикирин эркин билдирүү укугун бирдиктүү жана ажыралгыс укук катары карайт. (31-бер). Ошону менен бирге ар бир адам бул укуктан колдонуп, башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин кемсинтүүчү аракеттерден баш тартууга тийиш жана өз кезегинде башка адамдардын да мындай аракеттерден карманууну талап кылууга укуктуу

Бул укуктардан колдонуу өзгөчө милдеттерди жана өзгөчө жоопкерчиликти жүктөйт жана мыйзамдарда белгиленген айрым чектөөлөр менен коштолушу мүмкүн жана улутук коопсуздукту, коомдук тартипти коргоо, калктын саламаттыгын жана адеп-ахлактуулугун сактоо , башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо максатында зарыл болуп саналат.

Бул басмырлоого, касташууга же зомбулукка шыкактоону билдирген улутуна, расалык же диний жек көрүүчүлүктүн пайдасына карата кандай болбосун чыгып сүйлөө мыйзам менен тыюу салынышы керектигин караган Атуулдук жана саясий укуктардын эл аралык пакттын 20-беренесинин 2-пунктуна дал келет.

Пикирин билдирүү жана сөз эркиндигине укуктарды ишке ашыруу белгилүү бир чектерге ээ жана анын колдонулушу башкалардын укуктарын жана эркиндиктерин бузган жерде аяктайт. Эгерде пикир билдирүү теңдик укугун бузган жыныс белгиси, улуту, дин тутуусу, социалдык абалы жана башка белгилери боюнча башка адамдарга карата кемсинтип айтуу менен багытталса, бул сөз эркиндигине укук өзүнүн чегинен чыккан болуп эсептелет жана башка адамдардын укугун бузат.

Теңдик жана басмырлабоо принциби

Пакттын бардык катышуучулары расасына, түсүнө, жынысына, тилине, динине, саясий жана башка ынанымдарына, улуттук же социалдык тегине, мүлктүк абалына, туулушуна жана башка жагдайларга карата айырмалабастан, ошол аймактын чегинде жана анын юрисдикциясындагы адамдардын укуктарын урматтоого жана камсыздоого милдеттенгендигин белгилеген АСУЭПнын 2-беренесинде каралган.

Басмырлоонун аныктамасы **Расалык басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө эл аралык конвенцияда (1966-ж) берилген**, мында «расалык басмырлоо» деп саясий, экономикалык, социалдык, маданий же коомдук жашоо-турмуштун бардык жагында адам укугунун жана негизги эркиндиктерин жок кылуу же бирдей башталышта таанууну, пайдаланууну же ишке ашырууну тануу максатын көздөгөн расалык, терисинин түсү, теги, улуттук же этностук таандыктына негизделген кандай болбосун айырмалоо, бөлүү же артыкчылык берүү түшүнүлөт (1-ст.). Бардык катышуучу-мамлекеттер басмырлоонун кандай болбосун түрүн айыпташы керек, анын ичинде кандай болбосун адамдар же уюмдар жүргүзгөн расалык басмырлоону кубаттабай, коргобой, колдобой тургандыгына милдеттенишет, кандай болбосун адамдар же уюмдар жүргүзгөн расалык басмырлоону тыюу салышы керек жана аны токтотууга тийиш.

Теңдештик жана басмырлабоо принциби

КР Конституциясынын 16-беренесинде каралган теңдик принциби адамдын жана жарандын коомдук жана жеке турмушунун бардык чөйрөлөрүндө анын укуктук мүмкүнчүлүктөрүнүн теңдигин бузууга алып келген жынысы, расасы, тили, майыштуулугу, этностук таандыктыгы, туткан дини, курагы, саясий же башка ынанымдары, билими, теги, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайларга негизделген кандайдыр бир айырмачылыктарга, бөлүүгө же артыкчылыкты мыйзамда белгилөөнүн жол берилбестиги жөнүндө талапты билдирет. Укук субъекттери бирдей шарттарда бирдей абалда болушу керек.

Эч ким анын физиологиялык же социалдык өзгөчөлүктөрүнөн улам басмырлоого дуушарланбашы керек. Мында жарандардын укуктарында жана милдеттеринде айырмачылыктарга алып келген укуктук жөнгө салууну белгилөөдө кандай болбосун айырма мыйзам жаратуучу тарабынан Конституциянын 20-беренесинин 2-бөлүгүнүн талабын сактоо менен ишке ашырылышы керек, ага ылайык эгерде алар өзүн объективдүү актап, негиздүү жана конституциялык маанилүү максатты көздөсө ал боюнча чектөөлөргө жол берилет, ал эми киргизилип жаткан чектөөлөр көрсөтүлгөн максаттарга өлчөмдөш болушу керек .

«Касташуу тилине» тыюу салуу

Эркин ой жүгүртүүгө жана пикир билдирүүгө укуктуу басмырлабоо укугу менен өз ара байланышта карап, анын мааниси социалдык топко карата алардын укуктарын жана эркиндиктерин кемсинтүүчү формада же бир топтун башка топтун үстүнөн артыкчылыгын билдирүүчү, муну менен улуттар аралык, этностор аралык, конфессиялар аралык же башка чыр-чатакты козутуучу ачык айтылган кандай болбосун ой жүгүртүү жана пикир билдирүү бул укуктун чегинен чыккандыгын билдирүүдө турат. Анткени белгилүү бир социалдык топторго таандык адамдарды басмырлабоо принциби бир адамдын башкага каршы физиологиялык же социалдык белгилери боюнча айкын билдирилген айырмачылыкка, бөлүүгө, чектөөгө же артыкчылык берүүгө багытталган кандай болбосун аракеттерге тыюу салат.

Улуттук, этностук, расалык, диний жек көрүүчүлүктү, гендердик жана башка социалдык үстөмдүктү үгүттөп, басмырлоого, касташууга же күч колдонууга чакырган үндөөлөргө жол берилбестикти караган мындай тыюу КР Конституциясынын 31-беренесинин 4-бөлүгүнүн жоболору менен күчтөндүрүлгөн.

Ушуга байланыштуу белгилүү бир социалдык топторго карата жек көрүүчүлүккө же касташууга негизделген пикир билдирүүгө («касташуу тили») тыюу салуу КР Конституциясынын ченемдерине жана Кыргыз Республикасынын укуктук системасынын курамдык бөлүгү болуп саналган эл аралык укуктун ченемдерине таянат.

Укуктарга чектөө киргизүү эрежелери

Мамлекет тарабынан укуктарга чектөө киргизүү процесси ага өлчөмдөш принцибин колдонуу менен коштолушу керек, ал төмөнкүлөрдү карайт:

(1) мыйзам менен гана чектөө киргизүү зарылдыгы (кабыл алуу принцибинин ачыктыгы, айкындыгы, пикирлерди эсепке алуу);

(2) элдин кызыкчылыгын коргоо көз карашынан алганда чектөөлөрдү киргизүү;

(3) киргизилген чектөөлөрдүн зарылчылыгы жана өлчөмдөштүгү, мында мамлекет мыйзамдуу кызыкчылыктарды коргоо үчүн чектөө зарылчылыгын көрсөтөт жана мындай чектөө билдирилген максатка жетишүү үчүн минималдуу тыюу салуучу мүнөзгө ээ.

Укуктарга чектөө киргизүү эрежелери

- Коомдун өнүгүүсү үчүн мааниси бар, белгилүү бир жагдайларда ой жүгүртүүнүн жана пикир билдирүүнүн эркиндигине чектөө киргизүүнүн мисалы болуп мамлекеттик бийлик органдарына жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына мезгилдүү шайлоолор болуп саналат.
- Шайлоо процесси элдик бийликти түзүүнүн маанилүү механизми болуп саналат, ага калктын бүткүл активдүү бөлүгү мезгил-мезгили менен тартылып, бул мезгилде талапкерлерди бийликке шайлоо үчүн өзүнүн пикирин, артыкчылыктарын билдирет. Дал ушул мезгилде мамлекеттик органдар, ЖӨБ органдары талапкерлер үчүн дикуссия аянтчаларды түзүшөт жана жарандарды (шайлоочуларды) маалымдоо камсыздалат. Жарандардын талапкерлер, саясий партиялар менен жолугушуу мезгилинде, эл алдындагы дебаттарда жана дикуссияларда, митингдерде, демонстрацияларда жана жүрүштөрдө коомго жана маалыматтык мейкиндикке ар кандай пикирлер «чыгарылууда», бул ар кандай чыр-чатактарга алып келиши мүмкүн.
- Улуттук коопсуздукка коркунуч жаратуучу мүмкүн болуучу чыр-чатактардын кесепеттерин эске алып, «касташуу тилин» билдирүү үчүн юридикалык жоопкерчиликти кароо менен мамлекет бул процеске катышуучу адамдардын ой пикирин билдирүү, сөз эркиндигине укуктарын мыйзам менен чектей алат.

«Касташуу тили» үчүн укуктук жоопкерчилик

«Касташуу тилин» билдирүү үчүн жоопкерчиликти белгилөөдө БУУ кабыл алган басмырлоону, касташууну же зомбулуктулукту козутууну билдирген улутчулдук, расалык же диний жек көрүүнү үгүттөөнү тыюу салуу боюнча сунуштама мүнөзүндө болгон Рабат аракеттенүү планынын жоболорун (2012-ж) колдонуу маанилүү.

Ошону менен бирге Рабат аракеттенүү планынын сунуштамалары БУУнун бардык мүчөлөрү, анын ичинде Кыргыз Республикасы үчүн саясий-түзүүчү болуп саналат.

Кийинки анын сунуштамалары «касташуу тили» үчүн укуктук жоопкерчиликти белгилөөдө маанилүү болуп саналат:

«Касташуу тили» үчүн укуктук жоопкерчилик

Айтылгандардын 3 тибинин ортосунда так айырмалоо жасалышы керек: жазыктык кылмыш болуп саналат; жазыктык жаза колдонулбайт жана жарандык доого же административдик санкциялар колдонулушу мүмкүн; ошентсе да толеранттуулук, корректүүлүк жана башка адамдардын укуктарын сыйлоо көз карашынан алганда тынчсызданууну чакырат;

Мамлекет жек көрүүнү козутуу жөнүндө улуттук мыйзамдын АСУЭПтин 20-статьясына ылайык келишин контролдошу керек («басмырлоону, касташууну же зомбулуктулукту козутууну билдирген улутчулдук, расалык же диний жек көрүүнү үгүттөө»), ошондой эле жеке көрүүү басмырлоо, зомбулук, кастык ж.у.с.негизги терминдерге так аныктама бериши керек;

Мамлекет пикир билдирүүнү чектөө өлчөмдөш принциби боюнча ишке ашырылышы керектигине кепилдик берүүгө;

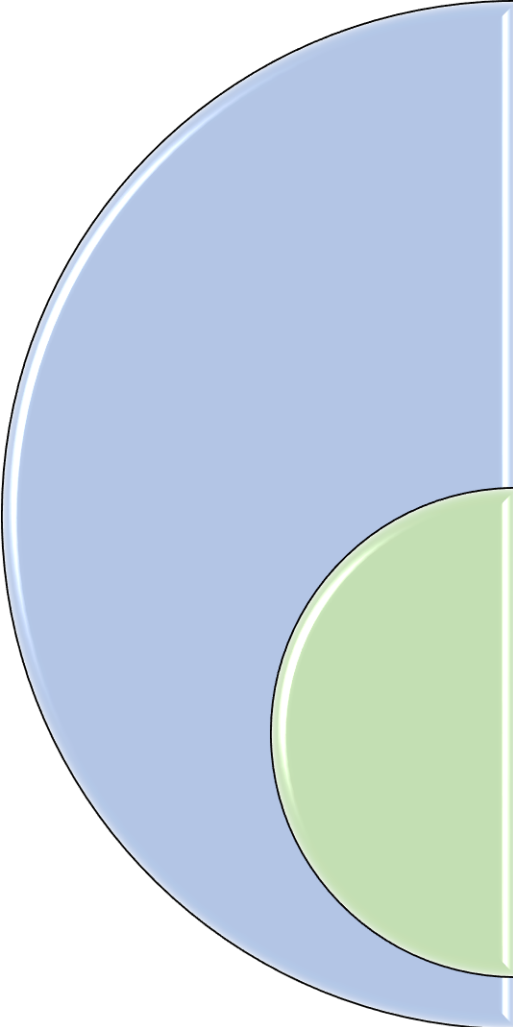
Мамлекеттер жек көрүүчүлүктү козутууга каршы натыйжалуу күрөшүү үчүн алдын алуучу жана жазалоочу чараларды камтыган басмырлоо менен күрөшүү боюнча комплекстүү мыйзамды кабыл алууга тийиш.

«Касташуу тили» үчүн укуктук жоопкерчиликтин түрлөрү

КР мыйзамдарына ылайык расалык, этностор, улуттар, диндер же региондор аралык касташууну козутууга багытталган пикирлерди билдирүү үчүн тартиптик, жарандык-укуктук жана жазык жоопкерчилиги каралган.

Жоопкерчиликтин түрлөрү жасалган жоруктун оордугуна, коомдук кооптуулугуна, келтирилген зыянга, ошондой эле жорук жасалган жагдайларга жараша келип чыгат.

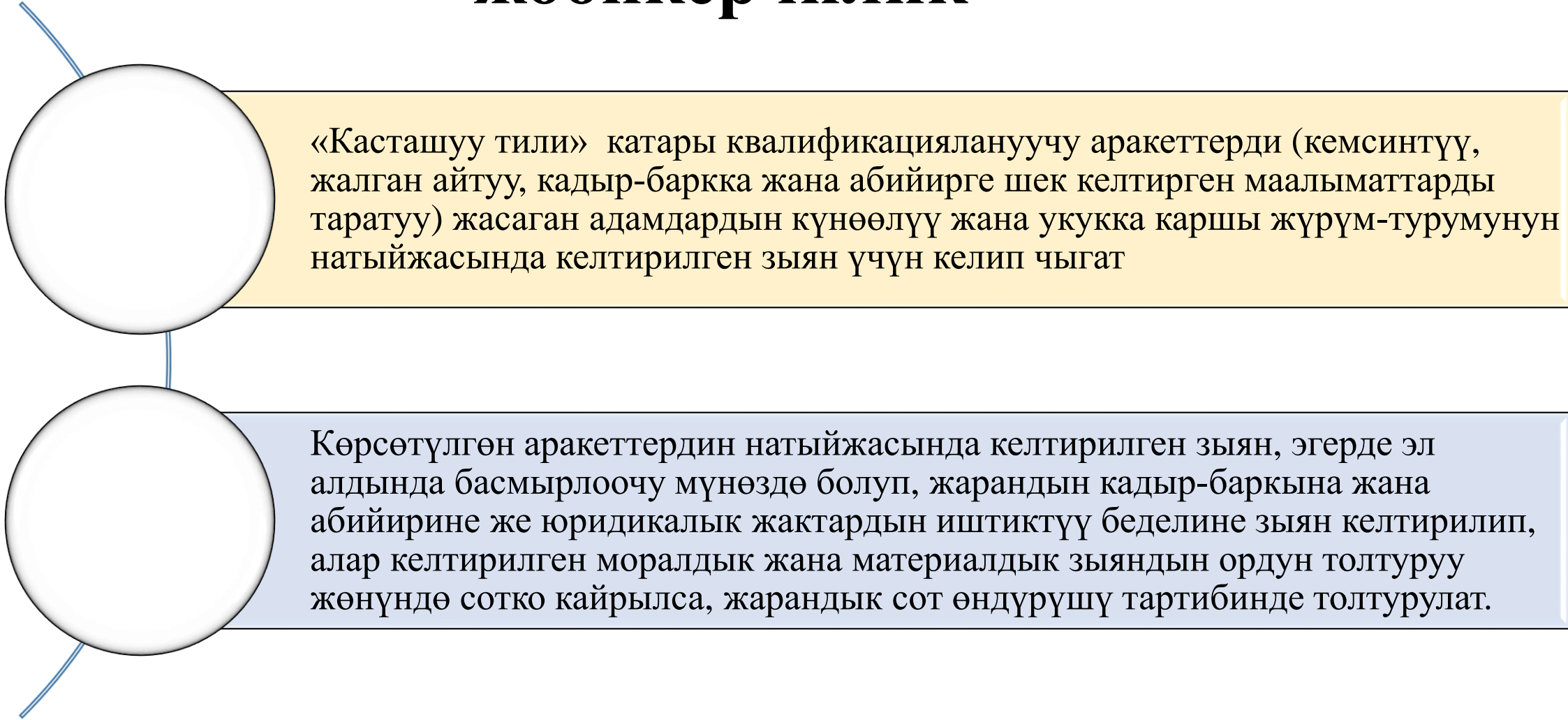
«Касташуу тили» үчүн тартиптик жоопкерчилик

Тартиптик жоопкерчилик мамлекеттик же муниципалдык кызматчылар үчүн күнөлүү, укукка жат жүрүм-туруму, өзүнүн кызматтык милдеттерин талаптагыдай аткарганандыгы үчүн колдонулат. Кызматчыга тартиптик жаза чара тартип жоругу жасалган фактысы белгиленген же тастыкталган учурларда мамлекеттик органдын же жергиликтүү өз алдынча аткаруу органынын жетекчиси тарабынан салынат.

Тартип жоругу жасалгандыгынын фактысын белгилөө үчүн этика боюнча комиссиянын сунушу же кызматчынын өзүнүн демилгеси боюнча мамлекеттик органдын жетекчиси же ЖӨБ органынын жетекчиси тарабынан өзүнүн демилгеси боюнча дайындалган кызматтык териштирүү өткөрүлүшү мүмкүн. Кызматтык териштирүү кызматтык (тартиптик) жорукту кызматчы жасагандыгынын фактысы жөнүндө билдирүү ЖМКларда жарыяланган учурларда жеке жана юридикалык жактардын кайрылууларынын негизинде өткөрүлүшү мүмкүн.

«Касташуу тили» үчүн жарандык-укуктук жоопкерчилик

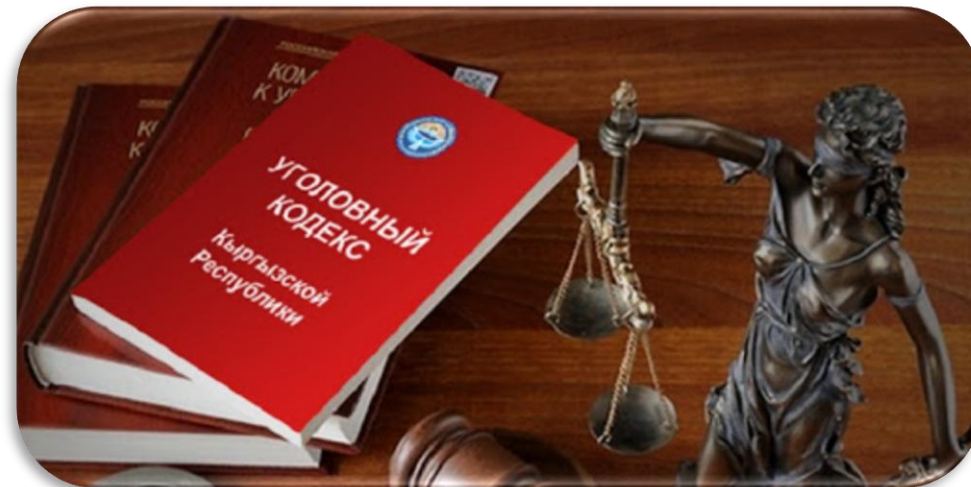
«Касташуу тили» катары квалификациялануучу аракеттерди (кемсинтүү, жалган айтуу, кадыр-баркка жана абийирге шек келтирген маалыматтарды таратуу) жасаган адамдардын күнөөлүү жана укукка каршы жүрүм-турумунун натыйжасында келтирилген зыян үчүн келип чыгат

Көрсөтүлгөн аракеттердин натыйжасында келтирилген зыян, эгерде эл алдында басмырлоочу мүнөздө болуп, жарандын кадыр-баркына жана абийирине же юридикалык жактардын иштиктүү беделине зыян келтирилип, алар келтирилген моралдык жана материалдык зыяндын ордун толтуруу жөнүндө сотко кайрылса, жарандык сот өндүрүшү тартибинде толтурулат.

«Касташуу тили» үчүн жазык жоопкерчилиги

КР Жазык кодексинин 313-беренеси расалык, этностук, улуттар, диний же региондор аралык кастыкты (араздашууну) козутууга, улуттук ар-намысты кемсинтүүгө багытталган аракеттер, ошого тете жарандардын дини, улуту же расалык таандыктыгы боюнча бөтөнчөлүгүн, артыкчылыгын же начардыгын пропагандалоо, ачык же жалпыга маалымдоо каражаттарын пайдалануу, ошондой эле Интернет тарамдарынын жардамы менен жасалса, - III категориядагы эркиндигинен ажыратууга жазаланат (5 жылдан 7 жылга чейин).

Ошол эле жосундар: 1) өмүргө жана ден соолукка коркунуч келтирбеген зомбулукту колдонуу менен же аны колдоном деп коркутуу менен; 2) алдын ала сүйлөшүү боюнча адамдардын тобу тарабынан жасалса, - IV категориядагы эркиндигинен ажыратууга жазаланат (7 жыл 6 айдан 10 жылга чейин).

Рабат планы боюнча «Касташуу тили» үчүн жоопкерчиликти аныктоо критерийлери

Контекст: конкреттүү айтылгандар басмырлоого, касташууга же зомбулукка үндөйбү баа берүү маанилүү, ал ниеттерине жана/же себебине түздөн-түз катышы болушу мүмкүн.

Оратор: коомдо сүйлөгөн адамдын абалы же статусу эске алынат, тактап айтканда изделген айтыла турган аудиторияга карата ал адамдын же уюмдун абалы

Ниети: ниети эске алынат, кош көңүлдүгү жана акылсыздыгы АСУЭПтин 20-беренесин колдонуу үчүн жетиштүү негиз болуп саналбайт, ал үчүн жайылтуу гана эмес (бул айтуучу объект, айтуучу субъект жана аудиториянын ортосундагы үч жактуу мамиленин болушун болжолдойт), «жек көрүүнү пропагандалоо» жана «козутуу» талап кылынат.

Рабат планы боюнча «касташуу тили» үчүн жоопкерчиликти аныктоо критерийлери

Мазмуну же формасы: соттук кароонун негизги объекттеринин жана жек көрүүнү козутуунун башкы түзүүчүсү. Мазмунун талдоо айтуулар канчалык тикелей жана чагымчыл болгондугун, ошондой эле оратор тарабынан коюлган жүйөлөрдүн формасы жана стили, мүнөзү жана жүйөнүн тууралыгын аныктоону болжолдойт.

Эл алдындагы деңгээли: айтуулардын жеткиликтүүлүгүн, даректелгендин мүнөзүн, аудиториянын көптүгү жана өлчөмү сыяктуу элементтерди камтыйт. Андан кийинки аракет – айтуу көпчүлүк алдында болдубу, аны таркатуу каражаттары кайсылар болуп саналат (бир баракча, ЖМКларда жарыялоо же интернет аркылуу берүү, камтуунун тездиги, саны жана көптүгү, аудиториянын чагымчыл чакырыктарга ылайык аракеттенүү мүмкүнчүлүгү болдубу, билдирүү тар чөйрөдө билдирилдиби же жалпыга жеткиликтүү болдубу).

Чакырыкты ишке ашыруунун мүмкүндүгү, болбой койбостугун кошо алганда: айтууларга түрткөн аракет кылмыштуу деп таанылбашы үчүн сөзсүз жасалышы милдеттүү эмес. Ошентсе да кандайдыр бир деңгээлде зыян келтирүүнүн потенциалдуу тобокелдиги аныкталууга тийиш. Бул айтуулардын максаттуу топторго каршы иш жүзүндөгү аракетке азгыруунун канчалык мүмкүндүгү болгондугун соттордун аныкташы керектигин билдирет, мында бул учурда жетиштүү түз себеп-натыйжа байланыш көрсөтүлүшү керек.

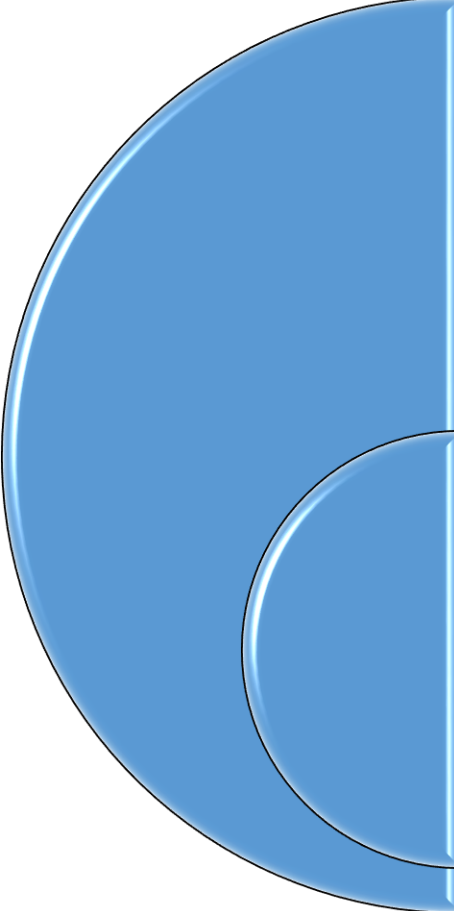
«Касташуу тили» үчүн жазык жоопкерчилиги

КР КЖКнын 313-беренеси боюнча башталган жазык иштери улуттук коопсуздук же ички иштер органдары тарабынан иликтенет. Мындай иштер боюнча тергөөнү жүргүзүүдө комплекстүү экспертиза дайындалышы мүмкүн, ал зомбулук аракеттерге шыкактаган чакырыктар бар экендиги жөнүндө тергөөчүнүн суроосуна жооп бериши керек, касташуу тилин угуучулар же окуучулар кабылдоонун деңгээли аныкталат. Экспертизанын корутундусу сот чечим кабыл алууда маанилүү далил болушу мүмкүн.

Укуктук баалоо эксперттердин жана экспертизанын компетенциясына кирбей тургандыгын белгилей кетүү зарыл. Алар жек көрүүгө чакырыктар, шыкактоолор бар экендигин көрсөтүшү мүмкүн, ошол эле учурда укуктук баа берүүнү укук коргоо органдарынын адистери жана сот беришет.

Сотко чейинки өндүрүш кылмыш жасалган райондо жүргүзүлөт. Тездикти, объективдүүлүктү жана толуктугун камсыз кылуу максатында кылмыш аныкталган жер боюнча, ошондой эле шектүү, айыпталуучу же көпчүлүк күбөлөр турган жер боюнча жүргүзүлөт.

«Касташуу тили» үчүн жазык жоопкерчилиги

Аталган кылмыштын курамы абдан конкреттүү жана КР КЖКнын 313-беренесинде каралган кылмышты квалификациялоо үчүн баяндалгандан айырмаланган башка максат менен такыр башка ыкмалар менен жасалган башка аракеттер расалык, этностук, улуттар, диндер же региондор аралык касташууну козутуучу кылмыш катары эске алынбайт, иликтенбейт жана каралбайт.

Ушуга байланыштуу шайлоо процессине катышуучу адамдар алардын сөздөрү «касташуу тили» катары кабылданышы мүмкүн болгон кырдаалдарга кабылбашы үчүн өздөрүнүн чыгып сүйлөгөн сөздөрүнө, угуучулардын курамына жогорулатылган көңүл бурушу керек.

Улуттук мыйзамдарда «жамантты кылууну» жана «кемсинтүүнү» декриминалдаштыруу

Мурда, эски КР Жазык кодексинде (1997-жылдагы редакцияда) «Жаманатты кылуу» жана «Кемсинтүү» сыяктуу кылмыштардын эки курамы колдонулган.

2010-жылы Конституция кабыл алынгандыгына байланыштуу кылмыштардын курамы декриминалдаштырылган. Аларды жазык кылмыштардан алып салуунун себеби адамдын ар-намысын жана беделин жаманатты кылган же кемсинткен маалыматтарды тараткандыгы үчүн кылмыштык куугунтуктоого тыюу салууну караган КР Конституциясындагы ченем болду (33-берененин 5-бөлүгү).

Адамдын ар-намысын жана беделин атайылап кемсинтүүгө жана башка адамдын ар-намысына жана беделине шек келтирген атайын жалган маалыматтарды (жамантты кылууга) таркатууга багытталган жарандардын аракеттери КР Жазык мыйзамы боюнча жоопкерчиликке алып келбейт, жарандык сот өндүрүшүнүн алкагында сотто каралат